

PAPERIN TARKOITUKSESTA JA TUTKIMUSVAIHEESTA:

Gradua on tällä hetkellä (15.4.2012 klo 12.21) koossa reilu 80 sivua. Uskoisin, että tekstiä tulee vielä noin 20 sivua. Gradun pitäisi olla lähestulkoon valmis, kun saavun seminaariin. Tiedostan, että paperini on liian pitkä, mutta ajatuksenani oli, että kommentoijat voisivat kommentoida niitä kohtia, jotka ovat heidän ominta erikoisaluettaan. Siksi toivoisin Kirsti Salmi-Niklanderilta kommentteja kohtaan 1.3. ("Aineisto"), jossa mietitään, miten vahvoihin johtopäätöksiin yhteisön maailmankuvasta on päästä käsikirjoitetun lehden avulla. Lisäksi kaipaisin näkemystä luvun 3.2. ("Hyvästä patruunasta pahaan rahaan") alkuosaan, jossa mietitään alustavasti *Tehtaalaisten* merkitystä. Inkeri Ahvenistolta pyytäisin palautetta kohdasta 2.3. eteenpäin. Erityisesti olen kiinnostunut kuulemaan Ahveniston näkemyksen suurlakon vaikutuksesta tehdasyhteisön maailmankuvaan. Kiitos – ja vielä kerran anteeksi paperin pituudesta!

Risto Turunen

Historian pro gradu -tutkielma

Tampereen yliopisto 2012

PUMPULIVALLANKUMOUS:

Finlaysonin tehtaalaisten maailmankuvan muutos 1800-luvulta vuoteen 1918

1. PUMPULIVALLANKUMOUKSEN TIETEELLISET LÄHTÖKOHDAT

1.1. Tutkimuskysymys ja hypoteesi

Suomeen syntyi 1900-luvun alussa koko Euroopan vahvin sosialistinen työväenpuolue, joka lopulta johti työläiset vuoden 1918 vallankumoukseen. Haluan löytää vastauksen kysymykseen, *miksi suuri osa varsinkin Etelä-Suomen työväestöstä omaksui sosialistisen maailmankuvan vuoden 1905 suurlakon ja 1918 sisällissodan välillä*. Hypoteesini mukaan työläisten fyysistä vallankumousta edelsi fundamentaali maailmankuvan muutos, jota voisi nimittää myös työväen henkiseksi vallankumoukseksi. Jos Suomen sisällissota oli tilastojen valossa sotaa omistamattoman ja omistavan luokan välillä,¹ on oletettavasti tärkeä syventyä maailmankuvallisiin eroihin näiden luokkien välillä sodan perimmäisten syiden ymmärtämiseksi. Tärkein punaisella puolella taistellut ryhmä oli teollisuustyöläiset. Viljo Rasilan laskelmien mukaan punaisista kaatuneista peräti 62,8 % kuului ”teollisuus- ym. työläisiin”, kun valkoisella puolella vastaava luku oli vain 14,2 %.² Ilman tehtaalaisten tukea vallankumous olisi siis ollut käytännössä mahdoton.

Rajaan tutkimuskohteeni Suomen suurimman tehtaan eli Tampereen *Finlaysonin* työläisiin.

1 Rasila 1968, s. 41.

2 Ibid., s. 43.

Tampere oli Suomessa teollistumisen edelläkävijä. Skotti James Finlayson toi teollistumisen ”idean” Tampereelle jo vuonna 1820.³ Finlayson ei itse menestynyt yrityksessään, mutta hänen jälkeensä Finlayson et Compagnie – tai Finlayson ja Kumppanit – kasvoi nopeasti tekstiiliteollisuuden jättiläiseksi. Kun James Finlaysonin aikana 1820–1836 tehtaassa oli ollut korkeintaan muutamia kymmeniä työntekijöitä, oli heitä vuonna 1844 jo 526 ja vuonna 1858 peräti 1586.⁴ 1900-luvun alussa Finlaysonilla oli yli 3000 työntekijää, ja se oli Pohjoismaiden suurin teollisuusyritys.⁵

Tutkin, millaisia muutoksia tapahtui näiden tehtaan naisten ja miesten mielissä 1800-luvulta aina vuoteen 1918 saakka. Kun tutkitaan tehtaalaisten maailmankuvan muutosta, on kiinnitettävä huomiota erityisesti suurlakkovuoteen 1905, sillä juuri silloin tapahtui jotakin vallankumouksellista niin Finlaysonin pienoisvaltiossa kuin koko Suomessa. Suurlakko mursi alustavasti sääty-yhteiskunnan henkisen ja fyysisen pohjan: lopullisesti vanha yhteiskunta tuhoutui sisällissodassa. Monimutkaista historiallista todellisuutta yksinkertaistaen *vuonna 1905 nöyristä alamaisista tuli itsetietoisia kansalaisia*. Jopa Finlaysonin tehtaalla, jonka työväki oli ollut perinteisesti patruunalleen uskollista ja kaikin puolin rauhallista, työläiset kantoivat röyhkeästi tehtaan portista ulos muutamia vihattuja työnjohtajia. Sen lisäksi tehtaalaiset perustivat suurlakon huumassa oman ammattiosaston, johon liittyi nopeasti satoja jäseniä. Finlaysonin tehtaalaiset, jotka olivat olleet koko 1800-luvun Tampereen kirkollisesti aktiivisin yhteiskuntaryhmä,⁶ ottivat pitkän askeleen kohti uutta maailmaa. Valitsen vuoden 1905 tehtaalaisten maailmankuvien vedenjakajaksi, koska silloin syntyi uuden ajattelun pohjalta kokonaan uusia toimintamuotoja, jotka muuttivat tehtaalaisten jokapäiväistä ympäristöä. Kärjistetysti: tehdasyhteisön sisällä alkoi taistelu kristillisen ja sosialistisen maailmankuvan välillä.

Pitkää aikarajausta perustelen ennen kaikkea maailmankuvan muuttumisen hitaudella: se tapahtuu harvoin yhdessä yössä. Erityisesti maailmankuvaan kuuluvan *tiedostamattoman*, jota kutsutaan tutkimuskirjallisuudessa usein myös *mentaliteetiksi*, väitetään muuttuvan vasta useiden sukupolvien aikana: ”Mentaliteetti on se, mikä muuttuu viimeiseksi.”⁷ Toisin sanoen tarkennan historiallisen silmäni Finlaysonin tehtaaseen noin sadan vuoden ajaksi. Ihmisen maailmankuva ei paljastu missään muussa kuin heidän toiminnassaan, sillä toisen ihmisen sisäiseen maailmaan ei ole oikotietä; etsin siis ensisijaisesti muutoksia tehtaalaisten toiminnassa, jotka kielivät samalla heidän ajatustensa muutoksista. Tehtaalaisten menneisyyden toiminta on jättänyt erilaisia jäänteitä

3 Haapala 1986, s. 25.

4 Lindfors 1938, s. 191, 239.

5 XXX.

6 Kortekangas 1965, s. 92–103, 182–192, 288–298.

7 Manninen 1989, s. 69.

nykyisyyteen, jotka muunnan kysymyksin lähteiksi ja joiden perusteella rakennan enemmän tai vähemmän uskottavan tulkinnan heidän sisäisistä maailmoistaan. Pitkää aikarajausta tasapainoitan tarkkaan rajatulla alueella. Tässä mielessä historiallista maailmankuvatutkimustani voi kutsua myös mikrohistoriaksi: mittakaavaa pienentämällä Finlaysonin ”valtioon kaupungin sisällä”, pyrin tunkeutumaan menneisyyden ihmisten ajatusmaailmaan ja luomaan oman teoriani siitä, mitä itse asiassa tapahtui Suomen työväestölle 1900-luvun alussa.⁸

1.2. (Aate)historiallinen teoria & metodit

Suomen keskeiset aatehistorian asiantuntijat eli Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian emeritusprofessori Juha Manninen ja Tampereen yliopiston yleisen historian professori Markku Hyrkkänen ovat ehdottaneet aatehistorian tutkimuskohteeksi nimenomaan maailmankuvaa.⁹ Tällöin tutkimukseni olisi luonnollisesti *työväen aatehistoriaa*. Miten sitten olisi hedelmällisintä tutkia tehtaalaisten ajatuksia? Ajatusten ymmärtäminen vaatii teoriaa ja metodeja...collingwood/marx/gramsci/althusser/ideologia on yhtä kuin maailmankuva, sillä jokainen maailmankuva sitoutuu ympäristön valtarakenteisiin...blablabla noin 10 sivua...

...Tarkastelen siis tehtaalaisten kunakin historiallisena hetkenä valitsevia toimintamuotoja päätöksinä heidän oman valinnan akselinsa sisällä, sillä nimenomaan *ajattelu eli toisin sanoen maailmankuva ajattelun keskuksena* määrittää mahdollisen (ja valitun) toiminnan. Toisaalta pitää muistaa, että yksilö ei ajattele tai toimi tyhjiössä; jokainen maailmankuva syntyy yksilön ja ympäristön vuorovaikutuksessa. Tehtaalaisten toiminta vaikutti eli jätti jälkiä menneisyyden ympäristöön, ja tehtaalaisten maailmankuva on syntynyt näitä jälkiä arvioimalla. Tiivistetysti: tehtaalaisten maailmankuva ohjaa heidän toimintaansa; heidän toimintansa vaikuttaa ympäristöön; ympäristö määrittää heidän maailmankuvaansa. Ajatusten, toiminnan ja ympäristön jatkuvia muutoksia voi kutsua *historian suuren pyörän liikkeeksi*, mikäli niin haluaa.

1.3. Aineisto

Kirjoittaminen on toimintaa, joka sisältää poikkeuksellisen paljon ajatuksellista ainesta. Joku rohkeampi voisi väittää, että kirjoittaminen *on* ajattelemista. Jos maailmankuvatutkija haluaa tutkia menneisyyden ihmisten ”ajatusten joenuomaa”¹⁰, heidän kirjoittamansa tekstit ovat oletettavasti kaikkein hedelmällisimpiä lähteitä. Oman tutkimukseni tärkein lähde on tehtaalaisten vuonna 1905

⁸ Mikrohistorian yksinkertainen määrittely otettu teoksesta Suodenjoki 2010, s. 15.

⁹ Manninen 1989, s. 10; Hyrkkänen 2010, s. 2.

¹⁰ Erinomainen maailmankuvan metafora on pärisin Schopenhauerilta. Manninen 1977, s. 15.

perustaman ammattiosaston käsinkirjoitettu lehti *Tehtaalainen*, joka ilmestyi vuosina 1908–1914 ja 1917. Ilmeisesti lehteä ei ole käytetty aikaisemmin lähteenä historiankirjoituksessa. *Tehtaalainen* ilmestyi kolmesta yhdeksään kertaa vuodessa ja se luettiin ääneen ammattiosaston kokousten päätteeksi. *Tehtaalaisen* laajuus vaihteli muutamasta konseptisivusta aina seitsemääntoista sivuun saakka; useimmiten yksi numero on noin 8 sivua.¹¹ Lehteä tekivät vastaava päätoimittaja, toimitussihteeri ja reporterit eli uutistenkerääjät, jotka pyrittiin vaihtamaan joka numeroon. Käytännössä lehteä toimitti alle parinkymmenen hengen ryhmä. Tosin ammattiosastolla oli käytössään myös puulaatikko, johon kuka tahansa tehtaalainen sai jättää yksittäisiä kirjoituksiaan. Lehteen oli tapana kirjoittaa nimimerkillä, mutta usein ihminen nimimerkin takana on mahdollista selvittää. *Tehtaalaiseen* kirjoitettiin hyvin erilaisia tekstejä: pääkirjoituksia, pakinoita ja muita mielipidekirjoituksia, reportaaseja, uutisia, ilmoituksia, historiikkeja, muistelmia, katkelmia romaaneista, runoja, kaskuja ja vitsejä.¹²

Käytännöllisenä ongelmana *Tehtaalaisen* numeroissa on niiden ajoittaminen: osa numeroista on päiväämättömiä. *Tehtaalaisen* ilmestymispäivämäärä tai vähintään -kuukausi on merkitty, mikäli sellainen on pystytty selvittämään. Kyseessä ei ole tieteellinen katastrofi, sillä joka tapauksessa lehdet ajoittuvat suurlakon ja sisällissodan väliin, mikä on olennaisinta tutkimuskysymykseni kannalta. Lehteen liittyy kuitenkin potentiaalisesti vaarallinen teoreettinen ongelma: kuinka merkittäviä johtopäätöksiä tutkija voi tehdä tehtaalaisen maailmankuvasta vain *Tehtaalaisen* perusteella? On tunnistettava, että lehteen kirjoitti vain pieni vähemmistö Finlaysonin suuresta tehdasyhteisöstä. Tehtaan yli 2000 työntekijästä ammattiosastoon kuului vuosina 1908–1916 vain 70–126 jäsentä – ja ammattiosastolaisistakin harva kirjoitti lehteen. Toisaalta lehti edustaa hypoteesini mukaan juuri tehtaalaisen *maailmankuvan muutosta*, joka on tutkimukseni ytimessä. Oman ammattiosaston (1905) ja lehden (1908) syntyminen – tai paremminkin *synnyttäminen* – ovat ymmärtääkseni merkkejä murroksista tehtaalaisen historiallisessa todellisuudessa: ajattelussa, toiminnassa ja ympäristössä. Lehdessä tehdasyhteisön sisäinen taistelu vanhan, kristillisen maailmankuvan ja uuden, sosialistisen maailmankuvan välillä nousee kirkkaasti esille: kerrotaan lukuisista tapauksista, joissa erilaiset käsitykset maailmasta johtavat kiivaaseen dialogiin tehtaalaisen kesken.¹³ On myös muistettava se tosiseikka, että kevään 1917 huumassa tehdasyhteisössä tapahtui jonkinlainen käänne kohti sosialistista maailmankuvaa, kun osaston jäsenmäärä nousi edellisen vuoden 100:sta peräti 1040:neen.¹⁴

11 Liian pitkistä *Tehtaalaisista* valittiin kokouksissa. Katso esimerkiksi Finlayson ja Kumpp. ao:n kokous 14.1.1912. F. & K. ao./TTY:n arkisto, TKA.

12 *Tehtaalaisen* kirjoitukset, toimitustapa ja ydinryhmän muodostuminen muistuttavat huomattavasti Karkkilan työläisnuorten käsinkirjoitettua lehteä eli *Valistajaa* 1910- ja 1920-luvuilla. Salmi-Niklander 2004, s. 125–126, 135.

13 Katso tarkemmin luku ”Työläisten jumalat”.

14 Kanerva 1986, s. 214.

Lehden lisäksi käytän apunani ammattiosaston kokousten pöytäkirjoja, joista käy ilmi osastoon kuuluneiden tehtaalaisten toiminta vuosina 1905–1918. Pöytäkirjat paljastavat esimerkiksi sen, miksi tehtaalaiset alun perin perustivat osaston, kenen lakkoja he tukivat rahallisesti ja henkisesti, mitä aloitteita tai vaatimuksia he esittivät tehtaan isännistölle, miten he viettivät vapaa-aikaansa, mihin he suuntasivat kulutuksensa ja millä konkreettisilla keinoilla he yrittivät levittää omaa maailmankuvaansa muille tehtaalaisille. Tehtaalaisten ajatusmaailman hahmottamiseksi kokousten pöytäkirjat eivät ole erinomaisia lähteitä, sillä kokousten pitkistä keskusteluista pöytäkirjaan on jäänyt vain pieni jälki; *Tehtalainen* kertoo pöytäkirjoja paremmin tehtaalaisten maailmankuvan tietoisesta, reflektoidusta tasosta.¹⁵ (Erityisen mielenkiintoinen lähde eri tekstien joukossa on fyysinen esine: Finlaysonin ammattiosaston oma lippu, joka löytyy *Työväenmuseo Werstaalta*. Punainen lippu saattaa olla jopa uskottavin todiste tehtaalaisten maailmankuvan muutoksesta.)

En yritä rekonstruoida 1800-lukun tehtaalaisten maailmankuvaa yhtä syvällisesti kuin tehtaalaisten maailmankuvaa vuosina 1905–1918. Tutkimuksen fokus on maailmankuvan muutoksessa, joka hypoteesini mukaan tapahtui nimenomaan suurlakon aikana ja jälkeen. Tietysti muutoksen tutkijan on välttämättä huomioitava, että muutos tarkoittaa – sanakirjan mukaan – ”prosessia, jossa jokin tulee toisenlaiseksi kuin se oli”¹⁶. Siksi en voi aloittaa tutkimustani suoraan vuodesta 1905. 1800-luvun maailmankuvaa lähestyn ensisijaisesti tutkimuskirjallisuuden ja toissijaisesti alkuperäislähteiden avulla. Tutkimuskirjallisuuden avulla olen etsinyt sanomalehdistöstä muutamia tehtaalaisten kirjoittamia tekstejä. Finlayson & Co:n arkistosta hyödyllisiksi lähteiksi ovat osoittautuneet tehtaan sairaskassan pöytäkirjat 18XX–1918, vapaaehtoisten apurenkaiden pöytäkirjat 1897–1920, tehtaan säännöt vuosina 1870 ja 1897 sekä mestari Cooken puhe työläisille vuodelta 1867.

Keskeisin ongelma 1800-luvun lähteissä on se, että niissä on vain vähän jälkiä Finlaysonin tehtaalaisten subjektiivisista kokemuksista. Tehtaalaiselämän objektiiviset ehdot (palkka, työaika, työolot, sosiaaliturva, koulutusjärjestelmä, kirkkoinstituutio et cetera) on helppo hahmottaa, mutta on vaikea tietää, mitä tehtalainen todella ajatteli hänen ”elämänsä todellisista ehdoista” (althusserilaista ilmausta käyttäen). Kirjoitustaito ei valitettavasti ollut yleistä Suomessa vielä 1800-luvulla: kirkolla ei ollut mitään pakottavaa tarvetta opettaa rahvasta kirjoittamaan, vaikka lukutaito olikin välttämätön.¹⁷ Tehtaalaisten kirjoituksia on siis saatavilla vain vähän, mutta 1800-luvun

15 Vrt. Salmi-Niklander 2004, s. 282: ”Hägforsin nuorison ideologinen murros tulee *Valistajassa* esille huomattavasti selkeämmin kuin nuoriso-osaston pöytäkirjoissa.”

16 XXX.

17 Suodenjoki 2010, s. 79; Kanerva 1972, s. 85.

tehtaalaisten muut toimintamuodot antavat johtolankoja heidän maailmankuvansa mysteeriin. Esimerkiksi tutkimalla sitä, millaisia kirjoja he lukivat, voimme päätellä jotakin heidän maailmankuvastaan.

1.4. Aiemman tutkimuksen esittely & kommentointi

Kirsti Salmi-Niklander, Jari Ehnrooth, Pertti Haapala, Sami Suodenjoki, Jussi Koivuniemi, Gustav Lindfors, Väinö Voionmaa, Unto Kanerva, Paavo Kortekangas, Pirjo Markkola, Inkeri Ahvenisto et cetera. Kaunokirjallisuudessa Finlaysonin työmies Väinö Linna on kuvannut vakuuttavimmin työläisten maailmankuvan muutoksen 1800-luvulta vuoteen 1918 Jussi (nöyrä) ja Akseli Koskelan (itsetietoinen) henkilöihahmojen kautta...

2. TEHTAALAISTEN 1800-LUVUN MAAILMANKUVA

2.1. Tehdasyhteisön anatomia

1800-luvun tehtaalaisten maailmankuvan hahmottaminen on loogista aloittaa maailmankuvan kantajien ulkoisten ominaisuuksien hahmottelemisesta...

2.2. Tehtaalaisten materiaallinen ja henkinen ympäristö

Gramsci ja Althusser jakavat ihmisten maailmankuvaa ohjailevat ympäristön koneistot 1) valtiollisiin sortokoneistoihin (esimerkiksi poliisi, armeija, tuomioistuin, hallintokoneisto) ja 2) ideologisiin valtiokoneistoihin (esimerkiksi koulu, kirkko, perheinstituutio). Näitä koneistoja erottaa ensisijaisesti suhde väkivaltaan: valtiolliset sortokoneistot nojautuvat fyysiseen väkivaltaan tai sen uhkaan, kun taas ideologiset valtiokoneistot ohjailevat ihmisten käytöstä ja mieliä hienovaraisemmin keinoin.¹⁸ Finlaysonin pienoisvaltion tehtaalaisiin kohdistuivat ilman muuta molemmat ympäristön voimat...

2.3. Tehtaalaisten toiminta eli maailmankuva

Edellä tarkasteltiin lyhyesti, mihin suuntaan Finlaysonin henkinen ja fyysinen ympäristö ohjasivat tehtaalaisten ajattelua. Tässä luvussa keskitytään tarkemmin tehtaalaisten reaktioihin ympäristön ärsykkeisiin. Tutkimuksen ydinajatuksena on, että vain konkreettinen toiminta voi paljastaa ihmismielen salaisuudet...

18 Gramsci 1979, s. 129–130; Althusser 1984, s. 102–103.

...Tehtaalaiset eivät siis olleet sieluttomia koneita, jotka reagoivat automaattisesti ympäristön ärsykkeisiin. Heidän toiminnassaan oli varianssia; kaikki eivät esimerkiksi valinneet toimintamuodokseen täydellistä alistumista sääty-yhteiskunnan auktoriteettien absoluuttiseen valtaan. Parin lakkoyrityksen lisäksi tehtaalaiset vaativat kirkollista äänioikeutta jo vuonna 1871 ja kunnallista äänioikeutta 1878. Osa tehtaalaisista maksoi kaupungille veroja yli äänioikeuskynnyksen, mutta lain kirjaimen mukaan heidät tulkittiin isäntävallan alaisiksi, joten tehtaalaiden vaatimukset hylättiin kaikissa oikeusasteissa.¹⁹ Tehtaalaiden sääty-yhteiskunnan ideologialle vastakkaiset pyrkimykset epäonnistuivat kerta toisensa jälkeen ennen sosialistista työväenliikettä. 1800-luvulla tehtaalaiden tehokkain toimintamuoto heidän oman valinnan akselinsa rajojen sisällä oli nöyryys auktoriteettien edessä: se takasi elämän jatkumisen välttämättömät edellytykset. Kyseessä oli molemminpuolinen riippuvuusuhde, jota isäntä kuitenkin dominoi. Tehtaalaiden asema oli heikko verrattuna ylempiin yhteiskuntaluokkiin, mutta tämä ei aiheuttanut ongelmia, sillä hegemoninen ideologia piti luokkien välisiä eroja itsestään selvinä eli luonnollisina. Althusserin mukaan ideologialla on nimenomaan tapana verhoutua luonnollisuuden huntuuun ja kieltää oma ideologinen luonteensa: ”ideologia ei koskaan itse kerro olevansa ideologiaa”.²⁰ Kyseessä ei siis ollut patruunan, keisarin ja papin tietoinen salaliitto työläisten nylkemiseksi, sillä *he kaikki olivat kietoutuneina ideologian verkkoon*. Tosin kyseinen ideologia hyödytti enemmän heitä kuin työläisiä.

Hyrkkäsen mukaan selitettäessä, mitä ihminen ajattelee, olennaisinta ei ole se, millaisessa tilanteessa hän on, vaan se, millaisessa tilanteessa hän *katsoo* olevansa.²¹ Tämä on historiallisen todellisuuden yksi puoli. Ajattelua eli maailmankuvaa voi lähestyä myös marxilaisittain: *se, millaisissa tilanteissa ihminen on aikaisemmin ollut, vaikuttaa ratkaisevasti siihen, millaisessa tilanteessa hän katsoo juuri nyt olevansa, sillä jokaisen ihmisen maailmankuva on aina syntynyt yksilön ja ympäristön vuorovaikutuksessa*. Tehtaalaiden kohdalla tämä merkitsee sitä, että instituutiot, joille 1800-luvun tehtaalaiset elämänsä aikana althusserilaisittain altistuivat, vaikuttivat merkittävästi siihen, kuinka he kokivat oman asemansa. Siksi on tunnistettava se tosiasia, että periaatteessa kaikki nuo instituutiot olivat hallitsevan luokan käsissä; siksi ajan hegemonisesta ideologiasta tuli vähemmistön etuja palveleva. Eliitti levitti ideologiaansa ympäristön rakenteiden kautta, sillä miten muuten se pystyisi uusintamaan luokkasuhteet? Ajatuksia ei ole vielä toistaiseksi pystytty siirtämään suoraan toisesta päästä toiseen. Se, joka hallitsee ympäristöä, hallitsee myös ajattelua, jolloin myös ajattelusta johdettu toiminta muodostuu ympäristön herroille suotuisaksi. Väinö Voionmaan tehtaalaiden lyhyessä maailmankuva-analyysissä fyysinen ja henkinen

19 Kortekangas 1965, s. 155–156; Kanerva 1972, s. 334–335.

20 Althusser 1984, s. 130.

21 Hyrkkänen 2002, s. 42–43.

kietoutuvat yhteen:

Tampereen tehtailla oli nöyrää, ahkeraa ja uskollista työväkeä. Väki tyytyi asemaansa, sillä se ei parempaa tuntenut, ja tehtaajat nauttivat suurta etua vakinaisesta työväestöstään ja sen kehittyvästä työtaidosta. Moni työläinen sulautui kaikelta mieleltään ja sielultaan tehtaaseen; eli ja kuoli sen palveluksessa, jättipä vielä saman ammatin, saman elämän ja saman katsantotavan jälkeläisilleenkin. Sellaisista oloista tuli etenkin Finlaysonin tehdas tunnetuksi.²²

Historiallinen todistusaineisto viittaa siihen, että alistuvan maailmankuvan olivat omaksuneet etenkin ne työläiset, jotka olivat työskennelleet tehtaalla pisimpään. Marxilaisittain edellinen kuulostaa loogiselta, sillä samalla he olivat olleet pisimpään paternalistisen ideologian pauloissa.²³ Toisaalta *tehdasinstituutio kokonaisuudessaan* palkitsi kokeneita eli tuottavia työläisiä paremmin kuin esimerkiksi kokemattomia eli vähemmän tuottavia nuoria. Ei ole sattuma, että nimenomaan laitospäälliköiksi ylennetyt työmiehet viihtyivät tehtaalla niin hyvin, että moni ”kuolikin melkein työhönsä ääreen”.²⁴ Tehtaalaisten palvelusvuodet kertovat fyysisestä ja henkisestä sitoutumisesta tehtaaseen. Vuonna 1903 Finlaysonin työväestä 41,1 % oli palvellut yli 10 vuotta ja 14,8 % yli 30 vuotta.²⁵ Samankaltaiseen johtopäätökseen on tullut Tampereen naapuritehtaita tutkinut Jussi Koivuniemi: ”Työvoiman vaihtuvuutta mittarina käyttäen tehdaspatalonialismi oli Nokialla voimakkaimmillaan juuri vuosisadan alkuvuosina ennen vuoden 1905 suurlakkoa.”²⁶

Teoreettisesti selitettynä maailmankuvan voidaan katsoa antavan vastauksia kysymyksiin, jotka pulppuavat historiallisesta todellisuudesta.²⁷ Ympäristö antaa meillä ajattelun raaka-aineita, jotka tietoisuutemme muuttaa kysymyksiksi ja vastauksiksi. 1800-luvun tehtaalaisten peruskysymys oli päivittäisen elannon varmistaminen. Tehtaalaiset kutsuivatkin tehdasta ”leipäpaikaksi”.²⁸ Ajan hegemonisen kysymyksen (ja vastauksen) voi lukea myös kristinuskon kuuluisimmasta rukouksesta:

Isä meidän, joka olet taivaissa
Pyhitetty olkoon sinun nimesi.
Tulkoon sinun valtakuntasi.
Tapahtukoon sinun tahtosi,
myös maan päällä niin kuin taivaassa.
*Anna meille tänä päivänä
meidän jokapäiväinen leipämme.*²⁹
(Kursivointi lisätty.)

Alamaisuuden hyväksyminen riitti takaamaan minimitoimeentulon. Tehtaalaiset eivät esittäneet

22 Voionmaa 1929, s. 407.

23 Althusserin mukaan se aineellinen paikka, jossa maailmankuvaansa rakentava ihminen viettää eniten aikaansa, vaikuttaa eniten hänen ideologiaansa. Länsimaisissa kapitalismissa se tarkoittaisi nuorten ihmisten kohdalla koulua. Althusser 1984, s. 112.

24 Kanerva 1946, s. 94–95.

25 Kanerva 1946, s. 95.

26 Koivuniemi 2000, s. 54.

27 Gramsci 1979, s. 36.

28 Kanerva 1946, s. 131.

29 MITEN VIITATAAN RAAMATTUUN HISTORiantutkimuksessa?

äänekkäitä yhteiskunnallisia kysymyksiä; jos niitä joskus oli, ne hiljennettiin helposti. Kristillisen maailmankuvan menestystä teollistumisen alkuvaiheessa selittänee se, että se kuroi umpeen repeämän tehtaalaisten toiveiden (unelma materiaalisesti paremmasta huomisesta) ja ulkoisen todellisuuden (reaalinen köyhyys) välillä. Psykologiassa on todettu, että ihmisten sisäisellä maailmankuvalla ja ulkoisella todellisuudella on tarve hakeutua tasapainoon.³⁰ Kristillisen maailmankuvan uskottavuutta lisäsi se, että kaikki ympäristön koneistot olivat kristillisten voimien hallussa. *Kristinuskon ideologia saattoi olla eri luokille sama vastaus eri kysymykseen*: työläisille se lupasi taivaalliset ilot maallisen kurjuuden jälkeen – ja eliitille se tarkoitti omien etuoikeuksien raamatullista pyhitystä. Sääty-yhteiskunnan maailmankuva kannusti jokaista toimimaan Vallitsevan Järjestelmän ”luontaisten” rajojen sisällä eli tyytymään omaan osaansa. Collingwoodilaisesta näkökulmasta 1800-luvun maailmankuvan keskeinen käsite eli ”oma osa” edellytti uskomuksen Jumalan luomasta järjestyksestä. Uskomus oli niin vahva, että sen voi nimetä työläisten maailmankuvan absoluuttiseksi premissiksi; se oli jotakin, joka ei ollut vielä tullut kysymyksen alle.

3. SUURLAKON LAPSET

3.1. Suurlakon lapset

Tarina keisarin vaatteista eli suurlakko sääty-yhteiskunnan maailmankuvan *paljastumisen eli tuhoutumisen hetkenä*...suurlakon edellytykset, toiminta ja alustava vaikutus maailmankuvaan...noin 10 sivua...alaluvun loppuosa tässä:

...Mark Bevir selittää inhimillistä ajattelua ”uskomusten verkostona”, jossa kaikki uskomukset ovat yhteydessä toisiinsa. Suuret historialliset tapahtumat voivat heilauttaa uskomusten verkkoa, joka muuttuu aina *kokonaisuudessaan*, sillä yhden uskomuksen muutos johtaa myös muiden uskomusten testaamiseen.³¹ Suurlakkoesimerkissä työväen uskomus keisarin absoluuttiseen valtaan mureni – ja tämä muutos vaikutti väistämättä myös kaikkiin muihin alamaisuussuhteisiin, jotka hallitsivat työläisten 1800-luvun maailmankuvaa. Tehtaalaiset eivät kyseenalaistaneet vain keisarin ja kansan suhdetta;³² kysymyksen alle tulivat myös patruunan ja tehtaalaisen, miehen ja naisen, papin ja seurakuntalaisen sekä jopa Jumalan ja ihmisen välit. Kun työläiset ymmärsivät keisarin vallan suhteellisuuden, he oppivat kokonaan uuden yhteiskunnallisen ajattelun logiikan; valta ei ollut

30 Vertaa psykologian tutkimukset: ihmiskunnan enemmistöllä on tapana kehittää maailmankuva, joka tukee *status quota*! XXX.

31 Bevir 2000, s. 295; Hyrkkänen 2002, s. 199.

32 Sama tulkinta löytyy esimerkiksi teoksesta Pollari & Ruuska & Anttila & Kauranen & Löytty & Rantanen 2008, s. 47.

absoluuttista, vaan relatiivista eli keskinäisen sopimuksen varaista.³³

On kirjoitettu, että tutkimuksellisesti on usein vaikea määrittää, milloin läpimurto ihmisen maailmankuvassa tapahtuu.³⁴ Finlaysonin tehdasyhteisön kohdalla voimme varmuudella sanoa, että heidän maailmankuvansa muuttui radikaalisti 29.10.1905–6.11.1905. Kuten punaisen julistuksen lausuja Kössi Kaatra kirjoitti: ”On suuren suurta elää kun yhdessä päivässä, yhdessä yössä nyt uutta luodaan enemmän kuin vuossatain työssä.”³⁵ Johdannossa muotoilemani aatehistoriallisen teorian valossa suurlakko tarkoitti äkillistä muutosta Tampereen työväestön jokapäiväisessä ympäristössä, sillä valtiolliset sortokoneistot lamaantuivat. Tällaisessa ympäristössä työläiset uskalsivat toteuttaa maailmankuvaansa tai vielä tarkemmin sanottuna omaa käsitystään vapaudesta, jonka he olivat oppineet ennen kaikkea ylemmiltä luokilta. Lakon aikana he kokeilivat uusia toimintamuotoja, kuten kansalaiskokouksia, mielenosoituksia, sensuroimatonta julkista keskustelua, paikallisdemokratiaa, lakkoa ja kansalliskaartin eli oman väkivaltakoneiston luomista. Suurlakko jätti voimakkaan muistijäljen työläisten maailmankuvaan, koska työläisten valitsemat toimintamuodot *muuttivat* ulkoista todellisuutta; keisari joutui perumaan helmikuun manifestin ja lupaamaan valtiopäivä uudistuksen. Suurlakon seurauksena Suomi siirtyi säätyvaltiopäivistä suoraan yksikamariseen eduskuntaan, jonka valitsivat yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella kaikki yli 24-vuotiaat suomalaiset naiset ja miehet.³⁶ Suurlakko siis todisti, että kollektiivisella toiminnalla, joka ei välttämättä ollut sopusoinnussa vallitsevan lain kanssa, pystyi saamaan aikaan valtavia voittoja. Finlaysonin tehtaalaiset saivat palkakorotuksen, ja vihatut johtajat eivät palanneet tehtaalle.³⁷ Tehdasyhteisön sisällä tärkein suurlakon tuoma pitkäaikainen muutos oli ammattiosaston syntymä, josta tuli tehtaalaisten oma ideologinen koneisto althusserilaisessa mielessä; se ohjasi työläisiä kohti uutta maailmankuvaa, johon alistuminen keisarin, patruunan ja papin edessä eivät enää kuuluneet. Tätä uutta maailmankuvaa on mahdollista analysoida ammattiosaston käsinkirjoitetun lehden *Tehtaalaisen* avulla.

3.2. Hyvästä patruunasta pahaan rahaan

Työläisten ammattiosasto ja oma lehti ovat maailmankuvan muutoksen merkkejä Finlaysonin tehdasyhteisön sisällä. Osaston pöytäkirjat ja etenkin käsinkirjoitetun lehden tekstit ovat portti

33 Haapala 1986, s. 205.

34 Manninen 1977, s. 38.

35 Kaatra 1978, s. 177.

36 Soikkanen 1961, s. 72–74, 152.

37 Lindfors 1938, s. 392.

työläisten maailmankuvan eri käsityksiin. Kirsi Salmi-Niklanderin mukaan käsinkirjoituilla lehdillä on tapana tulla vahvaksi traditioksi suljetuissa yhteisöissä erityisesti murrosvaiheissa, kun uusi ryhmä muotoutuu tai kun ryhmän ideologia muuttuu.³⁸ Edellinen käsinkirjoitettujen lehtien yleisin tapa syntyä sopii myös *Tehtaalaiseen*: lehti syntyi nimenomaan tehdaspatalnialismin murtumisvaiheessa. Salmi-Niklander löytää spesifisti tutkimalleen Karkkilan työläisnuorten *Valistajalle* ainakin kolme mahdollista merkitystä: 1) ideologisen taistelun tai keskustelun väline, 2) itsekasvatus ja 3) kiellettyjen aiheiden käsittely.³⁹ Finlaysonin tehtaalaiset yrittivät itse määrittellä lehtensä merkityksen useaan otteeseen; kirjoitettiin lauman (määrän ja laadun) kasvattamisesta, viisauden edistämisestä, palkkaorjain oikeuden ja vapauden puolesta taistelemisesta⁴⁰ sekä ”sanan rieskan” tarjoamisesta.⁴¹ Useimmiten lehden linjan kerrottiin olevan niin selvä lukijoille, ettei sitä tarvinnut sen tarkemmin selittää.⁴² Laajimmin ja syvällisimmin lehden merkitystä arvioi Finlaysonin ammattiosaston pitkäaikainen sihteeri ja lyhytaikainen puheenjohtaja Ida Vihuri:

Tämän lehden tarkoitus on olla ajatusten ilmituojana osaston jäsenten kesken, sekä saada osaston jäsenet kehittämään kirjallisia taipumuksiaan kirjoittamalla lehteen.

Lähes kaikki ihmiset ajattelevat silloin tällöin sellaista, mikä ansaitsisi tulla laajemmankin joukon tiedoksi, mutta kun he eivät puhu ajatuksiaan toisille ja vielä vähemmän kirjoittavat niitä paperille niin eivät ne myöskään tule kenenkään toisen kun hänen itsensä tiedoksi. Harvat tavalliset työläiset uskaltavat ajatellakaan sellaista mahdollisuutta, että hekin kirjoittaisivat jotain omia mietteitään siinä tarkoituksessa, että niitä saisivat toiset ihmiset tietoonsa. Vielä harvemmat uskaltavat toivoa saavansa nähdä painettuna mietteitään, jos niitä joskus olisivatkin panneet paperille. Heillä ei ole uskallusta tarjota tuotteitaan kenellekään sanomalehden tai aikakauslehden toimitukselle ja niin eivät he saa nähdä sitä iloa, että saisivat sanoa muillekin ihmisille sen, mitä mielessään tuntevat. Eikä se olekaan mitään helppoa saadakaan kirjoituksia julkisuuteen tavallisten sanomalehtien kautta, eikä läheskään kaikki ne, jotka pystyvät jotain paperille panemaan, voi kuitenkin saada sitä siihen muotoon, että se vastaisi niitä vaatimuksia, joita julkiselle sanalle asetetaan. Senkin vuoksi ei ole mahdollista käyttää painettuja lehtiä meidän alkavien kirjailiain, ja sen vuoksi täytyy meillä olla muita keinoja saadaksemme mielipiteemme julkisuuteen. Meitä varten on perustettu näitä nurkkalehtiä, joita meidän täytyy vaalia hyvin hellästi, jotta ne eläisivät ja menestyisivät ja että mekin, jotka tahdomme sanoa jotain julkisesti, saisimme tilaisuuden siihen.⁴³

Vihurin mukaan kirjoittaminen saattoi parantaa sekä kirjoittajan että kuulijoiden ajatuskykyä. Kun tehtaalainen, joka ei ollut elämässään kertaakaan kirjoittanut yleisölle, kuuli toisen toverin kirjoittavan hänelle itselleen tutuista jokapäiväisistä asioista, hän saattoi itsekin innostua tarttumaan kynään.⁴⁴ Kyseessä oli siis jonkinlainen kollektiivisen kirjoittamisen muoto, jonka avulla tehtaalaiset loivat ja muokkasivat omaa identiteettiään. *Tehtaalainen* oli Salmi-Niklanderin ilmausta lainaten ”sosiaalisen organisoitumisen laboratorio”,⁴⁵ jossa tehtaalaiset saivat toteuttaa itseään vallitsevan ja hallitsevan hegemonian rajojen ulkopuolella; se oli sosialismin pesä, jossa rakennettiin yhdessä uutta maailmaa ja maailmankuvaa.

38 Salmi-Niklander 2004, s. 122–123.

39 Salmi-Niklander 2004, s. 124.

40 Ilmoituksia´, *Tehtaalainen*, tammikuu 1909.

41 Tilausilmoitus´, *Tehtaalainen*, 19.1.1913.

42 Katso esimerkiksi: ”Tehtaalainen´, *Tehtaalainen*, nro 0/1910 sekä Tilausilmoitus´, *Tehtaalainen*, 19.1.1913.

43 ”Tehtaalaisen tarkoitus´, nimimerkki ”I.W.” (Ida Vihuri), *Tehtaalainen*, 25.2.1917.

44 Muistelmia Tehtaalaisen elämän taipaleelta´, nimimerkki I.V. (Ida Vihuri). *Tehtaalainen*, joulukuu 1917.

45 Salmi-Niklander 2004, s. 56.

Uusi maailmankuva tarvitsee uuden kielen, tai kuten Marx kirjoitti: ”Ei ole olemassa ajatuksia, jotka ovat irrallaan kielestä.”⁴⁶ Oman tulkintani mukaan jo *Tehtaalaisen* nimi kielii maailmankuvan muutoksesta. Väitän, että Finlaysonin sosialistien kielessä ”tehtaalainen” viittasi Suomen tai jopa koko maailman tehtaalaisiin, kun taas 1800-luvulla sanalla viitattiin suljettuun ja rajattuun tehdasyhteisöön. 1800-luvulla tehtaalaiset olivat ensisijaisesti finlaysonilaisia, pellavatehtaalaisia, paperipruukilaisia et cetera,⁴⁷ mutta suurlakon jälkeen tehtaalaiset alkoivat samaistua toisiinsa yhtenäisenä rintamana; *monista ryhmistä alkoi muodostua yksi luokka*. Tulkintani todisteeksi asetan Finlaysonin tehtaalaisten keräämät lakkoavustukset vuosina 1906–1918: he tukivat esimerkiksi Tampereen Lapinniemen puuvillatehtaan, Pellavatehtaan ja sen konepajan yhteistä lakkoa vuonna 1906, Ruotsin vuoden 1909 suurlakkolaisia, jalkinetehtaalaisten lakkoa vuonna 1914 ja Äetsän puuvillatehtaan lakkolaisia vuonna 1917. Ruotsin lakkolaiset saivat tehtaalaisilta vain 100 markkaa, mutta teon symbolinen merkitys oli suuri: Tampereen tehtaalaiset kokivat olevansa mukana samassa yhteiskunnallisessa taistelussa kuin tuntemattomat tehtaalaiset kaukana meren takana.⁴⁸

Näistä lakoista ensimmäinen lienee kuitenkin tärkein Finlaysonin tehtaalaisten maailmankuvan muuttumisen näkökulmasta. *Aamulehti* kutsui kyseistä lakkoa ”suurimmaksi voimainkoetuksiksi työn ja pääoman välillä mitä tässä maassa on vielä koskaan käyty”.⁴⁹ Luonnehdinta ei ole yliampuva, sillä lakkoon otti osaa yhteensä 2700 työläistä. Lakko venyi maaliskuun puolivälistä aina kesäkuuhun asti. Se sai alkunsa, kun työnantajapuoli oli erottanut tehtaista järjestyneitä työmiehiä, jotka olivat puhuneet työläisten yhteenliittymisen puolesta ja organisoineet mielenilmauksen. Työnantajapuoli perusteli omia toimiaan lain suomilla oikeuksilla: työnantaja sai erottaa kenet halusi. Lisäksi väitettiin ylimmän luottamusmiehen olevan laiska, jonka tehtaalaiset kiistivät. Työväki ei hyväksynyt näitä poliittisia erottamisia ja vaati lakon uhalla työläisaktivistien ottamista takaisin töihin, työajan lyhentämistä, palkkojen korottamista ja oikeutta sopia tehtaan järjestyssäännöistä. Lakon aikana tapahtui väkivaltaisuuksia. Tehtaalaiset eivät hyväksyneet sitä, että tehtailijat käyttivät poliisin suojaamia rikkureita lakonmurtajina. Työläiset lähettivät viranomaisille jopa varoituksen, jonka mukaan työväki ei vastannut seurauksista, mikäli lähinnä maaseudulta tulleet rikkurit eivät lähde heti pois paikkakunnalta. Kun tehtaajat hakivat rikkureita lehti-ilmoituksin, työläiset kävivät provosoimassa työnantajia tarjoamalla rikkureiksi kolmivuotiaita lapsiaan. Lopulta pääoma voitti taistelun, ja lakko päättyi työläisten lähes täydelliseen tappioon.

46 ETSI VIITE!

47 Haapala 1986, s. 65.

48 Finlayson ja Kump. ao:n kokous 24.8.1917, Suomen Kutomateollisuustyöväen liiton Tampereen osasto no 1:n arkisto, KansA; 'Katsaus Finlayson ja kump. työväen ammattiosaton toimintaan v. 1905–1915', Suomen Kutomateollisuustyöväen liiton Tampereen osasto no 1:n arkisto, KansA.

49 Lainaus Haapala 1986, s. 306 mukaan.

Lakkoaktivistit joutuivat tehdasisäntien niin sanotulle ”mustalle listalle”, joka tarkoitti käytännössä toimeentulon menetystä. Tehtaalaiset olisivat itse halunneet jatkaa lakkoa, mutta työväenliikkeen johto suostutteli taipumaan. Tilanne oli Sosialidemokraattisen Puolueen näkökulmasta pelottava, sillä kärjistyessään lakko olisi voinut vaarantaa eduskuntauudistuksen toteuttamisen. Lakosta jäi työläisille katkera jälkimaku. Tampereella huhuttiin, että työläiset saattavat räjäyttää tehtaan ilmaan kostoksi. Tehtaalaiset eivät unohtaneet lakon muistoa: vielä vuonna 1917 rikkurit joutuivat pyytämään julkisesti anteeksi menneisyyden syntejään työväen lehdissä. Lakko romahdutti Lapinniemen osaston jäsenmäärät ja antoi myös Finlaysonin tehtaalaisille esimerkin tehtailijoiden voimasta. Joillekin lakko oli kenties paljastanut vastustajan todelliset kasvot.⁵⁰

Lakon aikana Finlaysonin vasta perustetun ammattiosaston jäsenet päättivät avustaa ”taistelevia tovereita” (huomaa uusi kieli) perheelliset työntekijät 5 % ja perheettömät 10 % viikkopalkastaan. Keräys tuotti yhteensä 8229,57 markkaa. Lakkoapu merkitsi uutta käsitystä työläisyydestä ja solidaarisuudesta; Finlaysonin tehtaalaiset maksoivat pienestä palkastaan osan toisten tehtaiden työläisille. Lakkoapu oli periaatteessa vapaaehtoinen, mutta ammattiosasto toki painosti jäseniään auttamaan tovereita. Lakkoon alettiin kyllästyä sitä enemmän, mitä pidemmäksi se venyi. Mielenkiintoisinta Finlaysonin lakkoavustuksessa oli se, että myös järjestymättömät (eli tehtaalaiden suuri enemmistö) ottivat siihen osaa. Ilmeisesti naapuritehtaiden isäntien menettely loukkasi työläisten kollektiiviselle oikeustajua. Tehtaalaiden innokkuutta avustaa naapuritehtaalaisia saattoi myös lisätä se, että osasto uhkaili julkaista *Kansan Lehdessä* sellaisten tehtaalaiden nimet, jotka eivät anna penniäkään yhteiseen tarkoitukseen.⁵¹

Finlaysonin sosialistit eivät yrittäneet organisoida lakkoja 1906–1916, sillä osastossa ei ollut riittävästi jäseniä lakon onnistumiseksi. Tammikuussa 1906 osasto päätti olla tukematta alaikäisten pinnaripoikien lakkoa, koska nämä olivat järjestymättömiä ja eivät olleet edes ottaneet yhteyttä osastoon.⁵² Osastolaiset joutuivat kuitenkin Finlaysonin kirvesmiesten lakon sovittelijaksi huhtikuussa 1907. Lakko alkoi siitä, kun isännöitsijä ei hyväksynyt Suomen rakennusmestariiliiton laatimaa kirvesmiesten yleistä palkkasopimusta. Isännöitsijä Lüders uhkasi taas sulkea tehtaan 6.5.1907 alkaen, mikäli kirvesmiehet eivät suostuneet tulemaan töihin vanhoilla ehdoilla. Kirvesmiehet vaativat, että kaikki ylössanomiset peruutetaan, isännistö ei saa vainota lakossa olleita

50 ‘Lakot päättyneet’, *Aamulehti*, 2.6.1906; Voionmaa 1935, s. 15–16; Suodenjoki & Peltola 2007, s. 124–126; Haapala 1986, s. 306–307; Soikkanen 1965, s. 319–320

51 Finlayson ja Kumpp. ao:n kokous 8.4.1906. F. & K. ao./TTY:n arkisto, TKA; Finlayson ja Kumpp. ao:n johtokunnan kokous 5.4.1906, F. & K. ao./TTY:n arkisto, TKA; Finlayson ja Kumpp. Puuvillatehtaan karstauspiirin kokous 17.5.1906, Suomen Kutomateollisuusyöväen liiton Tampereen osasto no 1:n arkisto, KansA; ‘Kertomus Finlaysonin ja K:nin työväen ammattiosaston toiminnasta 1906’, TTY:n vuosikertomus 1906, s. 54.

52 Finlayson ja Kumpp. ao:n johtokunnan kokous 10.1.1906. F. & K. ao./TTY:n arkisto, TKA.

ja allekirjoittaa palkkasopimuksen. Lüders ei missään nimessä suostunut allekirjoittamaan, ”koska jos se tehtäisiin kaikki muut ammattialat seuraisivat esimerkkiä”. Hän suostui antamaan kirvesmiehille vain suullisia lupauksia. Kirvesmiesten oli lopulta nöyryyttävä, sillä muut tehtaalaiset äänestivät lakon lopettamisen puolesta. Sovittelukomitean järjestyneet sosialistit joutuivat selitelemään kirvesmiehille vaikeaa asemaansa kirvesmiesten, järjestymättömän työväen ja työnantajan välissä. He olivat omasta mielestään onnistuneet muokkaamaan lakon aikana tehtaalaisten yleistä mielipidettä kirvesmiesten puolelle. Ilman sosialistien apua tehtaantytöt ja järjestymättömät olisivat saattaneet murtaa kirvesmiesten lakon omatoimisesti. ”On heitettävä aate syrjään ja käytettävä kylmää järjen kantaa.” Kirvesmiehet suostuivat suullisiin lupauksiin ja palasivat töihin 25.4.1907, mutta uhkasivat vedota työväkeen, mikäli isännistö pettäisi antamansa lupaukset. Lakon jälkeen erotettu kirvesmies Helminen vetosi nimenomaan isännistön lupauksiin haastaessaan Finlaysonin yhtiön oikeuteen.⁵³

Osa tehtaalaisista alkoi nähdä Finlaysonin työnantajan ja työntekijän persoonallisen suhteen pääoman ja työn välisenä suhteena. Jos 1800-luvulla mestareita, isäntiä ja omistajia rakastettiin ja vihattiin heidän henkilökohtaisten ominaisuuksiensa takia, 1900-luvun alkupuolella siirryttiin kohti maailmankuvaa, jota hallitsi ajatus luokkien välisestä luontaisesta taistelusta. Arjen vastarinta alkoi muuttua luokkataisteluksi. Maailmankuvan muutosta selittää ainakin osittain Finlaysonin muutos perheyhtiöstä osakeyhtiöksi vuonna 1908. Wilhelm von Nottbeckin kuoleman vuonna 1890 voi tulkita patriarkaalisen tehdasyhteisön lopun aluksi. Tehdas seisoi koko hautajaispäivän. Tehtaalaiset saattoivat patruunan hautaan; kirkko oli niin täynnä väkeä, että sinne pääsivät vain ne, jotka olivat saaneet pääsylipun. Tehtaalaiskuoro lauloi viimeisen virren, kun arkku laskettiin maan alle.⁵⁴ Vanha patruuna johti tehdasta yhteensä 54 vuotta, mutta hänen jälkeensä johtajat vaihtelivat nopeasti.⁵⁵ Haapala on kuvannut Tampereen tehdasyhteisöjen vuosisadan lopun muodonmuutosta siirtymisenä patruunan ajasta rahan aikaan. Tehtaalainen ei enää kohdannut omistajaansa oman elämänsä aikana; he asuivat ulkomailla.⁵⁶ Rahan aika näkyi tehtaalla 1900-luvun alun puuvillateollisuuden laskusuhdanteiden aikoina konkreettisesti lyhennettyinä työviikkoina ja massairtisanomisina.⁵⁷ Finlaysonin tehtaalaisia irtisanottiin ensimmäistä kertaa puhtaasti kapitalistisen talousjärjestelmän heilahteluiden takia; 1800-luvulla pumpulitehtaalaiset olivat jääneet työttömiksi tulipalojen,

53 Pöytä- ja asiakirjat Finlayson & K:n puuvillatehtaan kirvesmiesten lakosta johtuneen työsulku-uhan sovittelun ajalta 22.4.–24.4.1907 ja 30.7.1907. Suomen Kutomateollisuustyöväen liiton Tampereen osasto no 1:n arkisto, KansA; Lindfors 1938, s. 393–394.

54 Kanerva 1946, s. 100.

55 Wilhelm von Nottbeckin jälkeen isännöitsijäksi tuli Arthur Sommer, joka vaihtui vuonna 1897 Christian Bruuniin. Vuonna 1900 johtajaksi palkattiin Hermann Lüders. Lindfors 1938, s. 331–333.

56 Haapala 1986, s. 32–33.

57 Lindfors 1938, s. 379–383.

Tammerkosken vedenpuutteen ja Amerikan sisällissodan aiheuttaman puuvillapulan vuoksi.⁵⁸ Kärjistäen voisi muotoilla, että 1800-luvulla kaikki myrskyt oli koettu samassa veneessä, mutta vanha kapteeni kuoli vuonna 1890, ja työläisiä alettiin heittää veneen laidan yli heti uuden vuosisadan alussa. Tämä epäilemättä heikensi perinteistä tehtaalaishenkeä.

Tehtaalaisessa, joka siis luettiin jokaisen ammattiosaston kuukausikokouksen päätteeksi, tehtaalaiset tarjosivat uusia selityksiä heidän jokapäiväisten elinolojensa epävarmuuteen. Näitä tekstejä voi luonnehtia Finlaysonin tehtaalaisten ensimmäisiksi yrityksiä ymmärtää kansainvälisen kapitalismin kompleksista logiikkaa. Alfred Vuolle, joka oli Ida Vihurin ohella osaston keskeisimpiä toimijoita, selitti, että tehtailijan ja tehtaalaisten välisen suhteen määritti ensisijaisesti aineellisten etujen yhteentörmäys, joka johtui heidän keskinäisistä taloudellisista asemistaan. Vuolle jatkoi (marxilaisittain oikeaoppisesti):

Nykyisen yhteiskunnan päärikkautena on hyötyesineiden kasaantuminen, joita omistavat yksityiset, keskenään kilpailevat kapitalistit ja joita käytetään vaihtotarkotukseen. Nykyisen teollisuuden kulku on sellasta esineiden valmistuksen ja vaihdon kulkua. Kaikki rikkaus synnytetään tämän vuoksi menettelytavan avulla ja kaikki voitot saavutetaan sen kautta. Eri hyötyesineet vaihtuvat toisiinsa todelliseen arvoonsa, tämän vuoksi voittojen ja rikkauten kasaantumista ei ole etsittävä vaihtotoimesta vaan tuotantotoimesta. Hyötyesineen arvo määrätään sen tuottamiseen kulutetun keskimääräisen sosiaalisen työn mukaan ja jos tehtailijat maksaisivat työläiselle hänen työnsä tuotteiden arvoisen palkan, ei mitään jäisi heidän voitokseen ja yksilöllisen rikkauten kokoaminen olisi mahdotonta. Mutta koska työläinen saa siitä vain osan synnyttää se taloudellista ristiriitaa, joka kärjistää luokkataistelua.⁵⁹

Vuolle oli perehtynyt tarkasti Karl Marxin ja Friedrich Engelsin *Kommunistiseen Manifestiin*⁶⁰, jota hän lainaili joskus sanasta sanaankin. Hän kirjoitti tehtaan sosialisteista eniten kapitalismin teoriasta *Tehtaalaiseen*, ja oli mitä todennäköisimmin parhaiten perillä Marxin opetuksista.⁶¹ Vuolle – tai kukaan muukaan Finlaysonin työläisistä – tuskin oli lukenut Marxilta muuta kuin *Kommunistisen Manifestin*. Marx oli vanhan työväenliikkeen ehdoton henkinen auktoriteetti, vaikka hänen alkuperäisiä teoksiaan ei juuri tunnettu. Esimerkiksi *Pääoman* ensimmäinen nide suomennettiin kokonaisuudessaan vasta 1918.⁶² Italian Gramsci väitti Saksan Marxin avanneen älyllisesti uuden historiallisen aikakauden, ”joka on todennäköisesti kestävä vuosisatoja” – eli siihen saakka kunnes sosialismi toteutuu: ”Vasta silloin hänen maailmankatsomuksensa voitetaan.”⁶³ Suomeen Marxin aikakausi saapui lähinnä Saksan Sosialidemokraattisen Puoleen johtavan teoretikon Karl Kautskyn kirjoitusten kautta. Kautskyn kirjoituksista suomalaisesta näkökulmasta vaikuttavin oli vuoden 1891 Erfurtin ohjelma, jonka Suomen Sosialidemokraattinen Puolue otti vuoden 1903 Forssan

58 Haapala 1986, s. 143.

59 ‘Luokkataistelusta jatkoa viime numeroon’, nimimerkki A–e (Alfred Vuolle), *Tehtalainen*, 27.3.1914.

60 Marx & Engels 1998.

61 Katso esimerkiksi ‘Ammattiyhdistysliike’, nimimerkki A–e (Alfred Vuolle), *Tehtalainen*, nro 6/1908; ‘Luokkataistelusta’, nimimerkki A–e (Alfred Vuolle), *Tehtalainen*, 6.2.1914; ‘Luokkataistelusta jatkoa viime numeroon’, nimimerkki A–e (Alfred Vuolle), *Tehtalainen*, 27.3.1914.

62 Ehrnrooth 1992, s. 110–111. Tarkista viite!

63 Gramsci 1979, s. 96.

ohjelman pohjatekstiksi ja esikuvaksi. Vanhan työväenliikkeen sisäistä hegemonista ajattelua voisi luonnehtia Hannu Soikkasen tavoin *yksinkertaistetuksi marxilaisuudeksi*.⁶⁴

Finlaysonin tehtaalla Marxin ja Vuolteen opettamat pääoman ja työn intressit asettuivat konkreettisesti vastakkain työaika- ja työpalkkakysymyksissä. Finlaysonilla oli siirretty lyhyempään työpäivään jo ennen suurlakkoa, sillä tehdas rajoitti tuotantoaan markkinahintojen takia. Esimerkiksi vuonna 1903 Finlaysonin tehtaassa oli viisipäiväinen ja 40 tunnin työviikko. Lyhyempi työviikko ei tarkoittanut elinolojen paranemista, sillä se söi jo ennestään pientä palkkaa: ”Jos joskus pääsemme vapaaksi työnvähyiden tähden niin silloin se koskee meidän leipäkannikkaamme.”⁶⁵ Suurlakon jälkeen 10 tunnin työpäivä tuli Tampereen teollisuudeksi säännöksi.⁶⁶ Tehtaalaisilla ei ollut kesälomaa, mikä katkerointi erään pumpulitehtaalaisen mielen:

Toiset, niin kutsutut rikkaat henkilöt saavat nauttia täysin siemauksin kesän herttaisuudesta, he pääsevät maalle koko kesäksi, jossa voivat kuluttaa päivänsä, miten vaan parhaaksi näkevät, ei tarvitse raataa kesän helteessä. Toista on työläisen hänen ei tarvitse ajatellakaan kesän lepoa. Joka päivä täytyy vaan rientää kuumiin ja ummehtuneisiin tehdas rakennuksiin. Siellä sitä saa hikeä otsasta pusertaa ja illalla kuumuudesta nääntyneenä saa palata kotiin, joten ei silloinkaan edes jaksaa nauttia mitään kesästä.⁶⁷

Vaikka Tampereen sosialistisen työväenliikkeen yleinen tavoite oli kahdeksan tunnin työpäivä jo uuden vuosisadan alusta alkaen,⁶⁸ Finlaysonin ammattiosasto ei ajanut aggressiivisesti työajan lyhentämistä, sillä se tiedosti oman heikkoutensa. Osa osastolaisista olikin vuonna 1914 jo sitä mieltä, että ”kyllä työpäivän lyhentämisestä täytyy alkaa melua pitää, jotta se joskus toteutuu”.⁶⁹ Osaston rohkein yritys työajan suhteen vuosina 1906–1916 oli ehdotus aloittaa työt kello seitsemältä kello kuuden sijaan. Tällöin aamupäivän ruokatunti (klo 8–9) olisi jätetty pois. Lisäksi ehdotettiin työpäivän lyhentämistä loppupäästä puolella tunnilla. Sosialistit perustelivat työajan muutosta pitemmillä yönillä, jotka muun muassa auttaisivat työläisiä jaksamaan paremmin iltaisissa työväen riennoissa, sekä tehtaan pitkämatkalaisten elämän helpottamisella. ”Kello seitsemän järjestelmää” käytettiin monissa muissa Tampereen tehtaissa, mutta Finlaysonin tehtaalaiset hylkäsivät ajatuksen meluisasti yleisessä kokouksessa, jonka ammattiosasto oli heille järjestänyt. Tehtaalaiset vakuuttivat heidän työolonsa olleen mitä parhaiten järjestetyt. Sosialisteissa tämä herätti säälin ja katkeruuden tunteen.⁷⁰

64 Soikkanen 1961, s. 28–30, 87–91, 174.

65 ’Pieni matkakertomus’, nimimerkki ”M.J.”, *Tehtaalainen*, nro 8/1908.

66 Haapala 1986, s. 143, 183.

67 ’Kesä’, nimimerkki ”Hessu”, *Tehtaalainen*, 29.3.1910.

68 Haapala 1986, s. 181.

69 Finlayson ja Kumpp. ao:n kokous 24.4.1914, Suomen Kutomateollisuustyöväen liiton Tampereen osasto no 1:n arkisto, KansA.

70 Finlayson ja Kumpp. ao:n vuosikertomus 1914. Suomen Kutomateollisuustyöväen liiton Tampereen osasto no 1:n arkisto.

Osaston aloitteessa työoloissa saatiin vain pieniä parannuksia ennen vuotta 1917. Sosialistit yrittivät käyttää jonkinlaista lähidemokraattista vyörytystaktiikkaa; suuri tehdas jaettiin eri työhuoneisiin, joiden työläiset osasto kutsui kokoukseen keskustelemaan työelämän epäkohdista. Kun yhdessä työhuoneessa saatiin aikaan parannuksia, tämä työhuone yritettiin nostaa kiihottavaksi malliksi muille työhuoneille. Esimerkiksi kehräämön pinnarit vaativat erään tällaisen kokouksen jälkeen palkkaa koneiden puhdistuksesta, joka oli aikaisemmin pitänyt suorittaa omalla ajalla, yleensä ruokatunneilla. Mestari suostui pinnarien toiveisiin. Kun kehräämö oli voitettu, yritettiin samaa karstaussosassa, mutta huoneen mestari ei vastannut työläisten kokouksessa laatimaan kirjeseen. Karstaamon naiset olisivat halunneet parantaa työolojansa, mutta ammattiosastoon liittymistä vastustettiin jyrkästi. Pieneksi voitoksi sosialistisen aatteen näkökulmasta voitaneen kuitenkin laskea, että moni karstaamon nainen tuli kokouksen vuoksi ensimmäistä kertaa elämässään vuoden 1912 lopussa valmistuneelle viisikerroksiselle työväentalolle, jota he ammattiosaston kirjurin mukaan yleisesti ”pelkäsivät kuin ruttoa”.⁷¹

Väinö Linnan historiatulkinnan mukaan Suomen porvaristo omaksui Ranskan suuren vallankumouksen tunnuslauseesta ”vapaus, veljeys ja tasa-arvo” lähinnä ensimmäisen iskusanan – ja rajasi vapauden käsitteen talouden alalle.⁷² Finlaysonin tehtaalaisten kohdalla kapitalismin suoma taloudellinen vapaus oli näennäistä vuosina 1905–1918. Teollisen rahapalkkatyön mahdollistama uudenlainen kuluttamisen vapaus saattoi tuntua siunaukselta 1800-luvulla,⁷³ mutta teollisuuden suhdanneherkkyys paljastui pumpulitehtaalaisille 1900-luvun alussa. Työläisten taloudelliset unelmat eivät ylittäneet Marxin maalaillemaan kommunistiseen tulevaisuuteen saakka,⁷⁴ vaan he haaveilivat avoimesti porvarillisen elintason saavuttamisesta:

Työpalkan ollessa kovin pieni, täytyy työntekijän aina huolehtia siitä, miten saisi sen riittämään välttämättömiin elintarpeisiin. Ei voi tulla kysymykseenkään mitkään sivistysharrastukset tai hovitukset. Työläisen täytyy aian mieltiä ja laskea, miten saa tulonsa riittämään ruokaan, vaatteisiin, vuokraan, puihin, valoon, veroihin, y.m. sellaisiin, joita ilman ei hän voi tule toimeen. Jos palkka olisi korkeampi voisi työntekijä elää levollisempaa ja se olisi jo suuri hyöty ihmisen henkiselle sekä ruumiilliselle hyvinvoinnille. Lisäksi seurasi siitä useita taloudellisia etuja sekä mukavuuksia. Työntekijä voisi pitää paremman ja tilavamman asunnon, kalustaa sen miellyttäväksi, että siellä kuluisi aika hupaisesti. Woisi hankkia sinne kasvia, maalauksia sekä muita koristeita, jotka miellyttävät silmää. Ei olisi pakko asua monta ihmistä yhdessä pienessä huoneessa, jolloin aina on tilahtauden synnyttämä tuskallinen tunne ihmisissä. Silloin olisi varaa polttaa puita niin paljon, että huone olisi lämmin ja hauska, voisi pitää tulta oikeassa lampussa, jonka valossa voisi esim. lukea. Työpalkan ollessa korkeampi voisi työläinenkin pukeutua kunniallisesti. Ei olisi pakko, kuten nyt, käyttämään kuluneita risaisia alusvaatteita tai pahemmassa tapauksessa olemaan ilman niitä, että voisi päältäpäin pukeutua vähän paremmin.

Nyt on työntekijä pakotettu syömään huonoa pilaantunutta ruokaa, joka ei voi lisätä hänen voimiansa niin paljon kuin ne työssä kuluvat. Palkan täytyisi riittää voimakkaan ja hyvän ravinnon hankkimiseen. Silloin eivät työläiset olisi niin alttiita kuin nyt kaikenlaisille taudeille. Sairastuessaan voisivat he turvautua lääkärin apuun ja hankkia

71 Finlayson ja Kump. ao:n vuosikertomus 1913. Suomen Kutomateollisuustyöväen liiton Tampereen osasto no 1:n arkisto.

72 Varpio 2006, s. 266. Vertaa Marx & Engels 1998, s. 55: ”Vapaudella ymmärretään nykyisten porvarillisten tuotantosuhteiden vallitessa vapaata kauppaa, ostamisen ja myymisen vapautta.”

73 Kanerva 1946, s. 29.

74 Kommunistista tulevaisuudesta: Marx & Engels 1978, s. 28.

lääkkeitä, eivätkä he olisi pakoitetut olemaan sairaana työssä jos edellisen päivän palkasta jäisi vähän seuraavan päivän varaksi. Työläisten sivistys epäilemättä kohoaisi palkan mukana. Työntekijä voisi tilata sanomalehtiä, ostaa kirjallisuutta, käydä vapaa-aikansa jonkinlaisissa oppikursseissa, jotka kysyvät varoja, eivätkä työntekijät siksi voi nyt niihin osaa ottaa.⁷⁵

Korkeampi työpalkka jäi haaveilun tasolle. Etenkin vuodet 1914–1918 olivat tehtaalaisille äärimmäisen vaikeita maailmansodan takia. Maailmanpalo aiheutti suomalaiselle puuvillateollisuudelle suuria ongelmia: raaka-ainepula ja viennin pysähtyminen johtivat taas lyhennettyihin työviikkoihin ja irtisanomisiin. Vuonna 1915 Finlaysonilla tehtiin ajoittain kaksi- ja kolmipäiväistä työviikkoa. Kesällä tehdas jopa seisoj neljä viikkoa, jonka aikana perheettömät työläiset eivät saaneet minkäänlaista palkkaa kahteen viikkoon. Yleisesti ottaen kun tehtaalla oli työnpuutetta, perheelliset pyrittiin pitämään tehtaalla, ja vähennyksistä kärsivät ensiksi perheettömät.⁷⁶ Samaan aikaan inflaatio söi työläisten palkkaa. Erään tehtaalaisen karkean arvion mukaan hinnat olivat nousseet sodan alusta eli kesäkuusta 1914 syyskuuhun 1915 miltei puolella.⁷⁷ Osa tehtaalaisista valitti vuonna 1916, että palkka ei riitä enää edes elintarvikkeisiin.⁷⁸ Myös Pertti Haapalan mukaan vuodet 1914–1920 tarkoittivat tehtaalaisille uutta kokemusta kapitalistisesta talousjärjestelmästä; hintojen satunnaisesta vaihtelusta huolimatta rahanarvo ei ollut aikaisemmin laskenut pysyvästi. Palkat alkoivat jäädä jälkeen hinnoista. Vuoden 1914 vuosiansiot ylitettiin Suomen teollisuudessa reaalisesti vasta vuonna 1926.⁷⁹ Vuodesta 1915 lähtien tehdas päätti maksaa muiden tehtaiden tavoin niin sanottua kalliin ajan avustusta. Isännistö kutsui avustusta avustuksen sijaan ”lahjaksi”: osaston mielestä se oli taas yksi uusi alistuskeino, jolla isännistö halusi ”osoittaa, miten riippuvaisia tehtaalaiset olivat johtajien jalomielisyydestä”.⁸⁰ Väliaikaiseksi tarkoitettu lahja tai avustus jatkui ainakin vuoteen 1919 saakka.⁸¹

Työaika- ja työpalkkakysymys kohtasivat eläkeasiassa. Tehtaan sosialistit eivät luottaneet tehtaan sairaus-, hautausapu- ja eläkekassaan loppuelämänsä turvaajana. Suurimpana epäkohtana pidettiin sitä, että kassan lopullinen päätösvalta oli isännistöllä.⁸² Valitusvirsi oli osittain aiheellinen. Esimerkiksi vuonna 1906 kassasta haki rahaa tehtaan entinen työmies Karl Andersson. Isännistö ei

75 'Mitä hyötyä on korkeammasta työpalkasta', Ida Vihuri, päiväämätön *Tehtaalainen*.

76 Finlayson ja Kumpp. ao:n vuosikertomus 1915. Suomen Kutomateollisuustyöväen liiton Tampereen osasto no 1:n arkisto, KansA.

77 Finlayson ja Kumpp. ao:n kokous 9.9.1915, Suomen Kutomateollisuustyöväen liiton Tampereen osasto no 1:n arkisto, KansA.

78 Finlayson ja Kumpp. Puuvillatehtaan värjäri-, valkaisu- ja valmistustyöntekijäin yleinen kokous 16.12.1916, Suomen Kutomateollisuustyöväen liiton Tampereen osasto no 1:n arkisto, KansA.

79 Haapala 1986, s. 251.

80 Finlayson ja Kumpp. ao:n vuosikertomus 1915. Suomen Kutomateollisuustyöväen liiton Tampereen osasto no 1:n arkisto, KansA.

81 Finlayson ja Kumpp. ao:n vuosikertomus 1919. Suomen Kutomateollisuustyöväen liiton Tampereen osasto no 1:n arkisto, KansA.

82 Finlayson ja Kumpp. ao:n kokous 22.9.1911. F. & K. ao./TTY:n arkisto, TKA.

myöntänyt hänelle apua, sillä mies oli erotettu tehtaalta järjestyssääntöjen rikkomisen takia.⁸³ Samana vuonna evättiin entisen laitospöytäkirja miehen David Johan Aspin hakemus. Asp oli ollut kassan jäsen vuosina 1876–1898, kunnes oli siirtynyt Lapinniemin puuvillatehtaalle. Hän joutui vuoden 1906 lakon jälkeen mustalle listalle, eikä päässyt enää töihin Tampereen tehtaasiin. Miehellä ei maksettu apua, sillä hän oli eronnut Finlaysonilta omatoimisesti.⁸⁴

Sosialistien ratkaisu eläkeongelmaan oli 350 markan kansaneläke, joka myönnettäisiin 55-vuotiaille. Etenkin suomettarelaiset vastustivat sosialistien ehdotusta eduskunnassa. Anonyymi tehtaalainen ihmetteli, miten on mahdollista, että porvarillisessa yhteiskunnassa eräs suomettarelainen leski sai yksinään eläkettä yli 24 000 markkaa, mutta samalla kehdattiin väittää sosialistien vaatiman kansaneläkkeen laiskistuttavan työläiset.⁸⁵ Samaa ihmetteli myös Vihuri:

Jokainen meistä tietää sen turvattomuuden, joka työläisiä uhkaa heidän sairastuessaan ja etenkin heidän vanhuudessaan. [...] Kun ihminen on koko ikänsä esim. 10:men vuotiaasta 60:men vuotiaaseen tehnyt yhteiskuntaa hyödyttävää työtä kuusi päivää viikossa useimmat seitsemänkin päivää sillä koskapa työläisperheen äidillä tai herrasperheen palvelijattarella olisi sunnuntai lepoa, niin luulisi ihmisen ehtineen tällä ajalla jo saada elintarpeita kokoon niin paljon, että voisi huolettomasti katsoa tulevaisuutta kohti. Edellä jo sanoin, että kun työkyky loppuu, loppuu myöskin elintarpeet, eikö sitten ihmisijässä suoritettu työ riitäkään tekijänsä elättämiseen? Kyllä se riittää, mutta tämän meidän hullunkurisen yhteiskuntajärjestelmämme mukaan joutuu suurin osa työntuloksesta pääoman omistajain hyväksi.⁸⁶

Vihurin mukaan suurten tehtaiden suosimat eläkekassat olivat tyhjää parempi, mutta kassojen antamalla minimaalisella toimeentulolla elo oli ”tuiki mahdotonta”. Vihuri erikoistui asiategisteihin, mutta *Tehtaalaisessa* yritettiin kuvata työläisen asemaa kapitalismin suurissa rattaissa myös metaforin. Nimimerkki ”Syöstävä” kirjoitti kankurirotasta, joka kutomon pomot ja pikkupomot jahtaavat verenhimoisesti. Rotta onnistuu juuri ja juuri karkaamaan kutomosta. Tekstin lopussa esitetään kysymys: ”Joka päivä kutojista yksi tai toinen katkerasti itkee mutta ani harva on noussut ihmisyytensä puolesta taistelemaan – Kuinka kauan annatte itseänne piinata, kuinka kauan oikeuksianne tallata?”⁸⁷ Toinen tuntematon tehtaalainen kirjoitti halvan eväskorin yksinkertaisen elämäntarinan. Eväskori palvelee pitkään yhteiskuntaa eri ihmisten käsissä, kunnes se lopuksi heitetään roskaläjään muiden eväskorien joukkoon: ”Mutta sen kuluneet tuhrautuneet nurkat osoittavat kyllin selvästi, että sitäkin on tässä maailmassa ja yhteiskunnassa tarvittu, vaikkapa se vaan oli ollutkin halveksittu ja karkeatekoinen eväskori.”⁸⁸ Omasta mielestäni taiteellisesti vaikuttavimman kuvauksen Finlaysonin tehtaalaiselämästä kirjoitti kuitenkin Vuolle:

83 Sairaus-, hautausapu ja eläkekassan yleisen kokouksen pöytäkirja 12.10.1906, Finlayson & Co:n arkisto, ELKA.

84 Sairaus-, hautausapu ja eläkekassan yleisen kokouksen pöytäkirja 27.7.1906, Finlayson & Co:n arkisto, ELKA.

85 ”Wanhuuden vakuutuksesta sananen”. *Tehtaalainen*, nro 4/1908.

86 ”Wanhuuden vakuutuksesta”, Ida Vihuri, *Tehtaalainen*, nro 8/1908.

87 ”Kankurinrotta”, nimimerkki Syöstävä, *Tehtaalainen*, nro 4/1908.

88 ”Eväskori”, *Tehtaalainen*, 19.1.1913. Samanlainen ajatus välittyy myös runosta ”Raada ja riehu”, nimimerkki ”M.M.”, *Tehtaalainen*, 29.3.1910: ”Raada ja riehu sua vanhuus jo vuottaa; saat palkaksi levon ja rauhan! Saat mierolta tietä sä, johon voit luottaa – saat kerjuripussin ja sauvan.” Katso myös runo ”Mieroa kiertävä nainen”, Erika Helle, päiväämätön *Tehtaalainen* vuodelta 1911.

Joka päivä puski tehtaan pilli kimakan puhalluksensa, jonka ääni vihlaisi korvia ja värähdellen levisi yli usvaisen ja raskaan ilmaperän, jossa työläisten asunnot sijaitsivat. Kuuliaisina höyryn voimalle, purkausi (sic!) työväki pienistä harmaista asunnoistaan kaduille.

Synkkäkatseisina kiiruhtivat he minkä ennättivät, aivan kun olisivat jostain ankarasti pelästyneet, lihakset jäykkinä riittämättömästä unesta. Kylmässä aamuhämärässä soluivat he kapeita, kivisiä katuja myöden korkeaan kivihäkkiin, joka odotti heitä kylmällä varmuudella. Kivet heidän jalkainsa alla, ikäkuin ivaamalla säälillä, huomauttaen heidän elämänsä yksitoikkoisuutta.

Siellä täällä kuului unisten äänien supatusta ja käheitä huudahtuksia, ja tätä joukkoa toivotti tervetulleiksi koneitten kuuroksi tekevä raskas jytinä ja jyske, sekä höyryn pullahtukset. Mustina ja pelottavina kohottivat tehtaan piiput paksut vartensa korkealle kaupungin yläpuolelle. Iltasella, kun aurinko oli laskemassa ja sen punaset piirrot himmeten välähtelivät talojen ikkunoissa, syöksi tehdas vakensa ulos kuin poltetun tuhkan ja taas vaelsivat nämä tomusta harmain kasvoin pitkin katuja, levittäen ympärilleen kone öljyn hajua ja näyttäen nälkäisiä hampaitansa.

Mutta nyt oli heidän äänessään jotain hyvän tuulen, melkein pä ilon tapaista. Raskaan työn palvelus oli loppunut siksi päiväksi. Kotona odotti heitä illallinen ja lepo. Tehdas oli nielaissut päivän vatsaansa ja kone oli imenyt ihmisten lihaksista tarvitsevansa voiman - - -

Kulunut päivä oli kadonnut jäljettömiin, ihminen oli astunut uuden huomaamattoman askeleen hautaan kohti.⁸⁹

Kuvauksen sävy on toisenlainen kuin esimerkiksi vuonna 1881 sepitettyssä kuuluisassa runossa ”Laulu Tampereen Puuwillatehtaan hirveästä palosta”, jossa työläiset menevät aamuisin pillin kutsumina tyytyväisinä – tai jopa riemuiten – tehtaaseen jaloön kauniiseen, jossa suuret ja pienet saavat puutteensa työllä poistella.⁹⁰ *Sosialistin silmissä hyvä patruuna vaihtui pahaan rahaan.* Mielenkiintoista *Tehtaalaisen* teksteissä on, ettei yhdessäkään kirjoituksessa hyökätä suoraan tehtaan patruunaa kohtaan. Kirjoitetaan kapitaalista, pääomasta ja hullunkurisesta yhteiskuntajärjestelmästä, muttei koskaan mainita Finlaysonin ylimpiä johtajia nimillä. Alempia pikkupomoja uskallettiin arvostella silloin tällöin.⁹¹ Tehtaan ulkopuolista porvaristoa haukuttin myös toistuvasti.⁹² Väittäisin kuitenkin lähdemateriaalini perusteella, että Finlaysonin kirjoittavien työläisten viha kohdistui ensisijaisesti kapitalismin rakenteeseen, joka aiheutti jatkuvaa epävarmuutta tehtaalaisten päivittäiselle elämälle. Sosialistisen maailmankuvan omaksuneet tehtaalaiset eivät missään nimessä haaveilleet patruunoiden murhaamisesta, vaan porvarillisen yhteiskunnan uudistamisesta. Hyvänä esimerkkinä rationaalisen vihan voimasta otettakoon Ida Vihuri, josta kulki kasku: ”Wihaa porvareita kuin Wihuri.”⁹³ Kuitenkin nimenomaan osastossa kaikkein pitimpään ja näkyvimmin toimineet Vihuri ja Vuolle vastustivat järjestymättömien pakottamista ammattiosastoon punakaartin avulla vuoden 1917 lopussa, kun sosialismi löi itsensä

89 ‘Palanen elämää’, nimimerkki A – e (Alfred Vuolle), päiväämätön *Tehtaalainen*, todennäköisesti vuodelta 1908.

90 ‘Laulu Tampereen Puuwillatehtaan hirveästä palosta Syyskuun 3 päivänä w. 1881’, Gustafsson, G.V., Tampereen kaupungin pääkirjasto.

91 Katso esimerkiksi ‘Kirje puuvillatehtaalla’, nimimerkki ”Lippo”, *Tehtaalainen*, nro 0/1910; ‘Kotimaisuus’, nimimerkki ”Katselia”, päiväämätön *Tehtaalainen* vuodelta 1913.

92 Katso esimerkiksi ‘Matkamuistoja Nokialta’, Erika Helle, *Tehtaalainen*, nro 3/1909. (MAALISKUU); ‘Yriteläisyyttä’, nimimerkki ”Villi”, *Tehtaalainen*, nro 3/1909. (MAALISKUU); ‘Pieni matkakertomus’, nimimerkki ”Myrsky”, *Tehtaalainen*, nro 8/1908. (LOKAKUU); ‘Eräänä syyskesän iltana’, Erika Helle, *Tehtaalainen*, 14.1.1912.

93 ‘Pikakuvia osastomme pääpukareista’, nimimerkki ”sun fralialilei”, *Tehtaalainen*, nro 7/1908.

lopullisesti läpi Finlaysonin tehtaalla.⁹⁴ Vihuri uskoi työläisten pitkäjänteiseen itsekasvatukseen hetkellistä väkivaltaa enemmän. Tehtaan työläisten keskuudessa iltakoulussa opiskellutta Vihuria pidettiin terävänä päästään – ”eikä ole kielikään puurossa palanut”.⁹⁵ Hän kirjoitti *Tehtalaiseen* useammin kuin kukaan muu. Oman tulkintani mukaan Vihuria arvostettiin, koska hänellä oli erinomainen kyky yhdistää opettelemansa sosialistinen teoria Finlaysonin tehtaalaisten käytännön elämään. Sisällissodan jälkeen Vihuri äänestettiin SDP:n kansandustajaksi (1922–1929) kahden vuoden valtiopetostuomion jälkeen.⁹⁶

3.3. Keisarin vai kansan laki?

BLABLABLA

...Keisarin (ja samalla hänen lakinsa) legitimitietin romahtaminen käy ilmi nimityksistä, joilla Finlaysonin työntekijät viittasivat häneen ja muihin keisarivallan edustajiin. Esimerkkeinä runsaasta aineistosta mainittakoon ”Wenäjän verenhimoinen hirmuhallitus”⁹⁷, ”ryssäläinen itsevaltius”⁹⁸, ”isänmaallisen humalan huumaamat mustat peikot”⁹⁹ ja ”raakamieliset riistäjät”¹⁰⁰. Ylivoimaisen huipennuksen keisarin pilkkaaminen sai vuonna 1914 tuntemattomaksi jääneen tehtaalaisen runossa:

jumalan armosta Nikolai itsevaltiudensa
Armossa toimii verikestit,
Armossa antaa manifestit.
Armossa lempii hovinunnat,
Armossa kumoo eduskunnat.
Armossa yhdistää rautateitä,
Armossa pestaa pyöveleitä.
Armossa antaa tuomioita,
Armossa punoo silmukoita.
Armossa siunaa kidutukset,
Armossa hylkää anomukset.
Armossa keittää viinaa,
Armossa kansaa piinaa.¹⁰¹

Runossa alleviivataan, kuinka keisarivallan pohjimmainen oikeutus piili *jumalan* (pienellä alkukirjaimella) *armossa*. Raamattussa lukee: ”Antakaa siis keisarille, mikä keisarin on, ja Jumalalle, mikä Jumalan on.” [Matt. 22:21.] Runon voi tulkita suorana hyökkäyksenä edellistä,

94 Finlayson ja Kumpp. ao:n kokous 18.12.1917. Suomen Kutomateollisuustyöväen liiton Tampereen osasto no 1:n arkisto, KansA.; Finlayson ja Kumpp. ao:n johtokunnan kokous 5.1.1918. Suomen Kutomateollisuustyöväen liiton Tampereen osasto 1:n arkisto, KansA.

95 ”Eräessä kunnallisjärjestön kokouksessa”, nimimerkki ”sun fralialilei” (Jussi Mantere), *Tehtalainen*, nro 4/1909.

96 Pietiläinen 2011, s. 166–170.

97 ”Taantumusta vastaan”, Ida Vihuri, *Tehtalainen*, nro 2/1908.

98 ”Waalit lähenevät”, *Tehtalainen*, nro 7/1909.

99 ”Älä väisty kansani pienoinen”, nimimerkki ”J.E.M.” (todennäköisesti Jussi Mantere), *Tehtalainen*, nro 6/1909.

100 Otsikoimaton pääkirjoitus, *Tehtalainen*, 28.9.1910.

101 ”Hallitsiat jumalan Armosta”, *Tehtalainen*, 6.2.1914.

sääty-yhteiskunnassa suosittua ideologista tunnuslausetta kohtaan. Hurjimmat sosialistit asettivat kysymyksen alle patruunan, porvariston, poliisin ja keisarin lisäksi papit – ja jopa itse jumalat. Lähdemateriaalin perusteella nimenomaan kristinusko oli se suuri kysymys, joka jakoi Finlaysonin tehdasyhteisöä kaikkein voimakkaimmin kahteen eri leiriin: 1) niihin, jotka mielsivät itsensä ensisijaisesti sosialisteiksi (suurin osa järjestyneistä) ja 2) niihin, jotka kokivat sosialismin olevan ristiriidassa kristinuskon kanssa (järjestymättömät kristityt).

3.4. Työläisten jumalat

BLABLABLA...

Erinomainen esimerkki yhden sukupolven aikana tapahtuneesta täydellisestä maailmankuvan muutoksesta on Ida Vihuri. Hän kirjoitti *Tehtaalaiseen* nuoruutensa avainkokemuksesta eli talvesta 1892–1893, jolloin hänen muonarenkinä ollut isänsä joutui työttömäksi ja iso perhe ajautui taloudelliseen ahdinkoon:

Saman päivän iltapuolella kun isä oli aamulla lähtenyt työnetsintään, istui perheen vanhin, yksitoistavuotias tyttö akkunan vieressä ja katseli ulos. Silloin näki hän sillä tiellä, jota isä oli mennyt, erään miehen tulevan. Tyttö katsoo yhä ja tuntee yhä isäkseen. Suunnaton tuska täyttää hänen sydämensä. Hän ymmärtää, että ei isä ole saanut työtä ja se merkitsee yhä kurjempaa ja epätoivoisempaa tulevaisuutta. Tyttö käy yhä levottomammaksi sitä mukaa kun isä lähenee kotia. Hän ei uskalla ilmoittaa äidille, että isä on tulossa. Wihdoin kun isä on jo lähellä, sanoo hän varovasti äidille: ”Tuolla tulee eräs mies, joka näyttää isältä.” Äiti lähestyy akkunaa katsoo ulos ja sanoo: ”Se on isä; hän ei ole saanut työtä, millä nyt eletään.” Siitä ajasta on kulunut monta vuotta. Tuo silloinen pikkutyttö on nyt lähes kolmenkymmenen vuotias, mutta sen talven, ja erittäin tämän tapauksen muistaa hän koko elämänsä ajan. Sinä talvena hänen vanhempansa velkaantuivat niin, että eivät ole koskaan niistä veloista päässeet. Kaikki mitä perheessä oli sellaista, jota ilman voitiin sillä kerralla toimeen tulla, vietiin ihmisten ja lehmän ruuan pantiksi erälle naapurille. Silloin menivät äidin kihlasilkit, sormukset, y.m. ja sillä tiellä ne ovat pysyneet. [...] Tässäkin perheessä on varsinkin vaimo niitä nöyriä kristityitä, jotka ottavat kaikki Jumalan sallimukseksi vastaan. Samankaltaiseen nöyryyteen ja kohtaloonsa tyytymiseen on hän koettanut kasvattaa lapsiansakin. *Mutta elämän koulu on tehnyt heistä päinvastaisen maailmankatsomuksen kannattajia.* Perheen kuudesta täysi ikäisestä tyttärestä on viisi liittynyt parempien elämisen mahdollisuuksien puolesta taistelevan köyhälistön riveihin. Ainoastaan yksi on säilyttänyt lapsena saamansa opin.¹⁰² (Kursivointi lisätty.)

Vihuri edusti Finlaysonin suuressa tehdasyhteisössä älyllistä vähemmistöä. Kaikki tehtaalaiset eivät vaihtaneet kristinuskoa sosialismiin vuosina 1905–1918. Olennaista on kuitenkin se, että tehtaan kristityt joutuivat kohtaamaan Vihurin kaltaisia ihmisiä jokapäiväisessä elinympäristössään. Vanhaluterilaisen yhtenäisyyskulttuurin aikana oli ollut yksi ideologia, yksi yhtenäinen tehtaalaishenki, mutta sosialistit venyttivät mahdollisen ajattelun rajoja pelkällä olemassaolollaan. Kristittyjen oli pakko määritellä itsensä suhteessa nousevaan sosialismin aatteeseen. Esimerkiksi kristillinen työväenliike oli yksi mahdollinen vastaus sosialismin haasteeseen. Myös he, jotka kielsivät sosialismin kokonaan, joutuivat väistämättä tietoisiksi siitä, että heidän oma maailmankuvansa ei ollut itsestään selvä eli ainoa mahdollinen; täsmällään samassa ympäristössä eläneet sosialistit ajattelivat ja toimivat eri tavoin kuin he itse! Heidän maailmankuvansa absoluuttinen premissi horjahteli, ja tämä johti useisiin sanallisiin purkauksiin tehtaan sosialisteja

102 Muistelma, nimimerkki ”-ri” (Ida Vihuri), *Tehtaalainen*, 22.9.1911.

kohtaan.¹⁰³

3.5. Sukupuolikysymys

3.6. Alistussuhteiden katkaiseminen eli itsetietoinen sosialismi...

3.7. Sosialistisen maailmankuvan levittäminen omien ideologisten koneistojen kautta

4. Johtopäätökset eli pumpulivallankumous

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

103 'Aatteesta', Jussi Saaristo, *Tehtaalainen*, nro 2/1908. (HELMIKUU); Finlayson ja Kumpp. Puuvillatehtaan karstaoson naistyöläisten kokous 11.12.1913. Suomen Kutomateollisuustyöväen liiton Tampereen osasto no 1:n arkisto, KansA; Finlayson ja Kumpp. ao:n johtokunnan kokous 12.12.1913. Suomen Kutomateollisuustyöväen liiton Tampereen osasto no 1:n arkisto, KansA.